

محمد علی امیر معزی

راهنمای ریائی
در تشیع نخستین

سرچشمه‌های عرفان در اسلام

ترجمه نورالدین الله دینی

فهرست

- اختصارات نام مجلات و مراجع عمومی ۹
- سخن مترجم ۱۱
- پیش‌گفتار ۱۳
- فصل ۱. مقدمه: بازگشت به منابع ۱۹**
- ۱.۱ عقل و خرد ۲۱
- ۲.۱ باطن‌گرایی و عقل‌گرایی ۳۱
- ۳.۱ منابع ۳۸
- ۴.۱ ماهیت و مرجعیت احادیث امامیه ۴۲
- پی‌نوشت‌ها ۵۱
- فصل ۲. وجود پیشینی امام ۷۷**
- ۱.۲ جهان‌های قبل از جهان: فروغ هدایت ۷۸
- ۲.۲ انسانیت آدم: سفر نور ۸۷
- ۳.۲ رؤیت بالقلب (دیدن با دل یا در دل) ۹۴
- ۴.۲ حاملگی و تولد (ولادت) ۱۱۱
- پی‌نوشت‌ها ۱۱۶
- فصل ۳. وجود امام کیهانی (ع) ۱۵۵**
- ۱.۳ دیدگاه‌هایی درباره زندگی «سیاسی» امامان ۱۵۵
- ۲.۳ علم مقدس ۱۶۶

۱۷۸.....	۳.۳ یادداشت‌هایی دربارهٔ تمامیت قرآن
۱۹۳.....	۴.۳ قدرت الاهی.....
۲۰۱.....	پی‌نوشت‌ها.....
۲۳۷.....	فصل ۴. وجود ماورای فیزیکی امام.....
۲۳۸.....	۱.۴ نظر امامیه دربارهٔ قدمت اطلاعات.....
۲۴۹.....	۲.۴ امام و غیبت او: جنبه‌های باطنی.....
۲۵۷.....	علم حساب جمل.....
۲۵۹.....	۳.۴ بازگشت و قیامت: جنبه‌های باطنی.....
۲۷۱.....	پی‌نوشت‌ها.....
۲۹۷.....	○ نتیجه‌گیری.....
۳۰۶.....	پی‌نوشت‌ها.....
۳۱۳.....	○ ضمیمه: برخی پیامدهای غیبت: مذهب فردی و مذهب جمعی.....
۳۲۲.....	پی‌نوشت‌ها.....
۳۲۹.....	○ کتابنامه.....
۳۵۳.....	○ فهرست اعلام.....

اختصارات نام مجلات و مراجع عمومی

AIUON	<i>Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli</i> , Naples
BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i> , London
EI1, EI2	<i>Encyclopédie de l'Islam</i> , first edition, second edition
EPHE	<i>Ecole Pratique des Hautes Etudes</i>
GAL	<i>Geschichte der Arabischen Literatur</i> (Brockelmann)
IC	<i>Islamic Culture</i> , Heyderabad
IOS	<i>Israel Oriental Studies</i> , Tel Aviv
JA	<i>Journal Asiatique</i> , Paris
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i> , New Haven
JSAI	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam</i> , Jerusalem
Md	Muhammad
MUSJ	<i>Mélanges de l'Université St Joseph</i> , Beirut
MW	<i>The Muslim World</i> , Hartford
REI	<i>Revue des Etudes Islamiques</i> , Paris
RHR	<i>Revue de l'Histoire des Religions</i> , Paris
RSO	<i>Rivista degli Studi Orientali</i> , Rome
SI	<i>Studia Islamica</i> , Paris
ZA	<i>Zeitschrift für Assyriologie und Vorasiatische Archäologie</i> , Berlin
ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft</i> , Leipzig-Wiesbad

سخن مترجم

وجه خدا اگر شودت منظرِ نظر
زین پس شکی نماند که صاحب نظر شوی
(حافظ)

کتابی که اکنون پیش روی شما خوانندگان ارجمند قرار دارد، ترجمه‌ای است از اثر استاد محمد علی امیرمعزی با عنوان انگلیسی:

The Divine Guide in Early Shi'ism: The Sources of Esotericism in Islam که خود ترجمه اثر اصلی مؤلف محترم تحت عنوان فرانسوی: *Guide divin dans le shi'isme original* می‌باشد. همان‌گونه که از عنوان کتاب پیدا است موضوع اصلی کتاب نقش و جایگاه امام در شیعه نخستین به طور کلی یا به طور خاص تر در میان پیروان و شاگردان نزدیک امامان (ع) تا زمان غیبت امام دوازدهم است. کنکاش در این حوزه معنوی با توجه به اهمیت و جایگاه این موضوع در ضمیر مذهبی تشیع، عموماً تلاشی است رضایت‌بخش همراه با اجر معنوی. اهمیت روش پژوهش و موضوعات مورد بررسی به قلم استاد امیرمعزی، به خوبی و در حد کفایت در مقدمه تبیین گردیده است و نیاز به شرح و بسط بیشتر ندارد. به هر حال لازم به یادآوری است که در خلال پژوهش متون تاریخی و روایات و احادیث ائمه (ع) و آنچه منسوب به آنها می‌باشد گاهی با رویکردها و تعبیرهای تاریخی مواجه می‌شویم که به زمان و شرایط خاصی در تاریخ دراز و پرفراز و نشیب تشیع مربوط می‌شود. اگرچه چنین موضوعاتی (مانند مُصَحَّف مخصوص ائمه یا مصحف حضرت فاطمه زهرا (س))، تمامیت قرآن، یا محتوای برخی از احادیث منسوب به ائمه (ع) در حوزه‌های مذهبی، اجتماعی و سیاسی) در تاریخ و میراث گرانبهای عقلانی و مذهبی تشیع، وجود تاریخی داشته دارند، ولی بسیاری از

این رویکردها، روایت‌ها و باورها را باید در شرایط زمان و مکان تاریخی خودشان درک نمود نه الزاماً به عنوان باور و نگاه مذهبی امروز تشیع؛ چه بسا برخی از این دیدگاه‌های تاریخی موافق مصالح تشیع در جهان امروز نباشند. لذا جادارد که خوانندگان محترم توجه لازم به این ظرافت‌های تاریخی داشته باشند.

بیشتر موضوعات کتاب حاضر را می‌توان اساس یا بنیاد کتاب تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی اثر دیگر مؤلف محترم با ترجمه فارسی از اینجانب دانست که قبلاً به زیور طبع آراسته شده است. از اینکه توفیقی حاصل شد تا اثر دیگری از این دانشمند و صاحب‌نظر محترم در مطالعات شیعی را به علاقه‌مندان این حوزه تقدیم نمایم، خدای متعال را شاکرم. لازم می‌دانم که از حمایت‌های صمیمانه استاد امیرمعزی و همچنین همه دوستان و بزرگوارانی که بنده را حمایت و راهنمایی کرده‌اند، نهایت تشکر و قدردانی را داشته باشم. از زحمات، حمایت و همکاری دوستان بزرگوارم علی محمد غلامی، مرتضی هاشمی‌پور و مدیر محترم نشکر نامک صمیمانه سپاسگزارم. از کمک معز الله دینی در آماده‌سازی بخشی از کتاب‌شناسی فارسی - عربی تشکر می‌کنم. علاوه بر این، مرارت‌هایی را که همسر و فرزندان عزیزم متحمل شدند، هیچ‌گاه فراموش نمی‌کنم و حمایت و محبت‌شان را همواره گرامی می‌دارم. در پایان ضمن پذیرش مسؤلیت تمام کاستی‌ها، امید است که استادان و صاحب‌نظران در رفع نقایص، بنده را راهنمایی فرمایند.

نورالدین الله‌دینی
تهران، اردیبهشت ۱۳۹۶

پیش‌گفتار

از زمان پژوهش‌های گلدتسیهر در سال ۱۸۷۴ میلادی (*Beiträge zur Literaturgesch.* (Die *ichte der Shi'a und der sunnitischen Polemik*, Vienna, 1874) و اثر هالم در سال ۱۹۸۸ (*Schia*, Darmstadt, 1988) بیش از یک قرن به مطالعات علمی تشیع به طور اعم و مطالعات امامیه به طور آخص پرداخته شده است. شماری از اسلام‌پژوهان و شرق‌شناسان به این مهم‌ترین شاخه اسلام علاقه نشان داده‌اند به طوری که شمار مقالات، آثار و تک‌نگاشت‌هایی که به این موضوع اختصاص یافته، قابل توجه است. با وجود این، وقتی در مورد امامیه نخستین سخن می‌گوییم، یعنی اظهار عقاید امامان تاریخی شیعه امامی، که بعدها دوازده امامی خوانده شدند، با کمال تعجب باید اعتراف کنیم که هنوز یک تصور روشن مورد تأیید مجموعه‌ای از داده‌های منسجم تاریخی و پژوهشی نظام‌مند و کامل از این دوره شکل‌گیری و مرحله نخستین عقیده، وجود ندارد.

از ویژگی پژوهش‌های اختصاص یافته به امامیه، سردرگمی ثابتی است میان آموزه‌های امامان که قدیمی‌ترین مجموعه‌ها و گردآوری‌های احادیث امامیه روایت کرده‌اند و ایده‌هایی که متفکران و دانشمندان متأخر شیعه اظهار داشته‌اند، بدون پرداختن به تحول تاریخی و عقیدتی که امامیه از زمان غیبت امام دوازدهم تجربه کرده است. ما حتماً به این سردرگمی که شناخت روشنی از دوران امامیه نخستین را خیلی دشوار می‌کند و همین‌طور به تحولی که امامیه تجربه کرده است، بازمی‌گردیم.

تصویر یا بهتر است بگوییم تصویرهایی که از امامیه در این پژوهش‌ها منعکس گردیده، در مقایسه با قدیمی‌ترین متون، پراکنده، سردرگم و حتی متضاد به نظر می‌رسد؛ به طوری که

انسجام ایدئولوژیکی و منطق اعتقادی کاملاً غایب است. با بررسی دقیق‌تر [این پژوهش‌ها]، درکی جامع و جهانی و ترکیبی از عقیده کاملاً غیرممکن به نظر می‌رسد، درکی که برای مطالعه تحلیلی دقیق و جزئیات بنیادی امامیه نخستین ضروری است. آیا [این عقیده] یک جنبش انقلابی سیاسی - مذهبی بود؟ آیا این عقیده عرفان انسان‌گونه انگار [اهل تشبیه] بود؟ آیا این فلسفه سیاسی نابهنگام در قلب اسلام بود؟ آیا می‌تواند نوعی کلام عقلی معتزلی باشد که با آیین فراعقلانی امامان، بزرگ‌نمایی شده است؟ آیا امامان، فقها و متکلمانی بودند که سنت [پیامبر] را محترم می‌شمردند و مورد احترام امت بودند؟ آیا آنها مردان سرخورده و جاه‌طلبی بودند که گمان‌ورزی‌های مهدویت را متحول کردند؟ آیا افراد روشن‌روان و پرشور و شوقی بودند که تناقضات خود را با مجموعه‌ای از ایده‌های نامنسجم و بدعت‌گزارانه توجیه می‌کردند؟ آیا آنها فیلسوفان عرفانی بودند که رسالت خود را از عالم مُثُل^۱ دریافت می‌کردند؟ دلیل چنین تصویرهای مختلفی هم مرکب است و هم بسیط. مرکب است زیرا مجموعه‌های احادیث امامان بررسی بزرگی از آثاری را تشکیل می‌دهد که اغلب منطق منسجم و نظم طبیعی گفتمان در آنها وجود ندارد. بخشی از این فقدان شاید به دلایل ذاتی در شماری از احادیث که ویژگی باطنی دارند، داوطلبانه باشد. بازگرداندن عقیده به آنچه که احتمالاً انسجام نخستین آن بوده، مستلزم بررسی نظام‌مند تمام بخش‌های موجود این مجموعه‌های احادیث است. این کار هیچ‌وقت انجام نشده است و این جای خالی منجر به مسأله ساده‌ای شده که به رغم آشکاربودنش، از چشم متخصصان این حوزه دور مانده است: ما هنوز جهان‌بینی^۲ امامیه نخستین را نمی‌شناسیم. درباره دیدگاه یا بینشی که امامان در مورد جهان، انسان و تاریخ داشتند (و به دیگران منتقل می‌کردند) هیچ نمی‌دانیم، یا تقریباً چیزی نمی‌دانیم. به عبارتی دیگر، کیهان‌شناختی، انسان‌شناختی و نجات‌بخش شناختی امامیه در مراحل نخستین آن، حوزه‌هایی مطالعه‌نشده و کشف‌نشده باقی مانده‌اند. از آنجا که ما درک نمی‌کنیم یا حتی نمی‌دانیم که «جهان‌بینی» امامان چه بوده است، هم توصیف کلی آن و هم ویژگی‌های مشخص آن ناقص و پراکنده باقی مانده‌اند، اگر نه نامفهوم. با توجه به این، آثاری را که به امامیه اختصاص یافته‌اند می‌توان به چهار گروه کلی تقسیم نمود. با این تقسیم‌بندی تلاش ما این است که نابسندگی این آثار را برای روشن ساختن بینش منسجم تاریخی و جهانی امامیه نخستین مورد تأکید قرار دهیم:

1. universe of archetypes

2. Weltanschauung

۱. پژوهش‌های «ترکیبی» که خیلی کلی هستند. این آثار کلی درباره تشیع یا امامیه است. این پژوهش‌ها، به دلیل ماهیت‌شان، بیشتر از چهارده قرن تاریخ را شامل شده‌اند و یک عقیده را بدون توجه به زمان و مکان ارائه می‌کنند. تحول اعتقادی، برخورد و درگیری ایده‌ها، تغییرات معنایی در واژه‌های فنی را معمولاً به نفع جریانی که تا بعد از غیبت غالب نگردید و به زیان معرفت آموزه‌های اصلی که به نظر گروه اقلیتی تبدیل گردید، نادیده گرفته‌اند. سایر آثار، در کنار ماهیت عمومی‌شان، با بررسی اجمالی شتاب‌زده و تصحیح عجولانه به دلیل علاقه ناشی از انقلاب اسلامی ایران و اتفاقات اخیر در لبنان، خدشه‌دار شده‌اند.

۲. پژوهش‌هایی که خیلی تحلیلی‌اند. این آثار به نکته‌های دقیق یا جنبه‌های مشخص امامیه اختصاص یافته‌اند. در نتیجه نابسندگی دقیق در مورد معنا و مفهوم کلی عقیده نخستین (یعنی جهت، هدف و همچنین معنی عمیق آن) این جنبه‌های مشخص را اغلب خارج از محدوده زمینه ایدئولوژی عمومی خود می‌دانند. این کوتاهی روش شناختی همراه با سردرگمی میان آموزه‌های امامان و آموزه‌های متکلمان که در بالا بدان اشاره شد، منجر به تخمین و تناقضات می‌شود. تحلیلی که بر مبنای بخش‌هایی از عقیده باشد بدون توجه به تمامیت آن در یک مقطع زمانی معین، فقط می‌تواند منجر به نظریه‌هایی شود که مبتنی بر بخشی از کل هستند. این نظریه‌ها با خطر جدا شدن از سایر جنبه‌های عقیده است که فراموش شده یا نادیده باقی می‌مانند. برای رسیدن به درک جامع و کاملی از جزئیات بنیادی عقیده، هم جایگاه این جزئیات و هم ارتباط این جزئیات با یکدیگر باید تحلیل شوند. در عین حال باید دانست که در این جزئیات، کلی، نهفته است که پیش از درک عناصر تشکیل دهنده آن [کل]، باید آن را درک نمود.

۳. پژوهش‌هایی که خیلی «ظاهری - سطحی»‌اند. این پژوهش‌ها امامیه را به جنبه‌های اجتماعی - سیاسی یا کلامی - فقهی آن تقلیل داده‌اند و حتی این [جنبه‌ها هم] همیشه بر اساس متون بنیادی تعریف و ارائه نمی‌شوند. امامیه در اینجا غالباً به عنوان «حزب» ستیزه‌جوی سیاسی - مذهبی یا «مکتب» کلامی و فقهی معرفی و ارائه شده است؛ به طوری که همه ویژگی‌های جزمی، تمام واژه‌های تخصصی و اندیشه‌ها را با این عینک دیده‌اند. این برداشت بر مبنای دیدگاه تقلیلی است و اگر درست بگوییم عقیده را کنار می‌زند و بدون دانش ترکیبی، درک وقایع تاریخی و ویژگی‌های کلامی، ناقص و جانبدارانه باقی می‌مانند.

۴. پژوهش‌هایی که خیلی فلسفی‌اند، به طوری که تحقیقات تاریخی و پژوهش‌های